

Євгенія Гладкова,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
Харківського національного
університету внутрішніх справ

УДК 343.9: 343.575

ПРОФІЛАКТИЧНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ

Стан справ у кримінологічній науці і практиці такий, що протидія наркозлочинності на сьогоднішній день існує у вигляді різного роду теоретичних схем, понять, пропозицій, завдань прикладного значення, причому досить слабо взаємопов'язаних. В першу чергу немає цілісної стратегії такої протидії. Натомість існує Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року і щорічні плани щодо її реалізації [1]. Але політика це навіть не пів справи. Склалася ситуація, коли держава не спроможна протистояти злочинам, скоєним на ґрунті наркоманії. Зрозуміло, що потрібні нові ініціативи вчених і практиків. Необхідно використовувати всі реальні можливості для боротьби з наркоманією і вчинюваними на її ґрунті злочинами, а особливо – можливості, пов'язані з теоретичними дослідженнями і вирішенням практичних завдань. При цьому цілі протидії наркозлочинності повинні орієнтувати відповідну діяльність на превентивні заходи, а не на репресію. Головне в такій протидії – профілактичний ефект, в основі якого не примус, а переконання і лікування, не покарання за злочин, а недопущення. Давно і добре відомо, що мудрий законодавець, попередить злочин, а не буде змушений карати за нього [2, с. 20]. У цьому гуманізм профілактики, проте не всепрощення. У необхідних випадках треба застосовувати і заходи покарання.

В межах стратегії протидії наркозлочинності слід розрізняти два основні напрямки загальної профілактики:

- профілактика наркоманії, в тому числі і лікування наркоманів;
- профілактика злочинів, скоєних на ґрунті наркоманії.

Обидва ці напрями тісно взаємопов'язані, проте, якщо перший стосується в основному соціології, психології та медицини (І.П. Руценко, О.О. Сердюк), то другий – кримінології та інших кримінально-правових наук (О.М. Гумін, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк, М.В. Корнієнко, А.А. Музика, В.М. Плішкін, А.В. Савченко). Кримінологія при цьому вивчає не стільки наркоманію, як антисоціальне явище, скільки злочини, які здійснюються на її ґрунті. Предметом дослідження є профілактичні складові протидії наркозлочинності. Такі злочини кримінологія розглядає як особливі об'єкти профілактичного впливу. При цьому використовуються найрізноманітніші форми і методи профілактики: заходи загальної та індивідуальної профілактики, ранньої профілактики, оперативно-розшукової і т. д.

Метою статті є розкриття сутності профілактичної складової протидії наркозлочинності, ролі та місця соціального контролю та найбільш доцільного напрямку профілактики злочинів, що вчиняються на ґрунті наркоманії, а саме – ранньої профілактики впливу на особистість.

Своїм вістрям профілактика як наркоманії, так і злочинів, вчинених на її ґрунті, в кінцевому рахунку завжди спрямована на конкретну особистість. Профілактичний вплив необхідно зводити до того, щоб, з одного боку, перешкодити виникненню злочинної поведінки, а з іншого – нейтралізувати вплив злочинного середовища на особистість. В обох випадках головним є не допустити наркотичний вплив на конкретну людину. Кожен наркоман, кожна людина, яка причетна до наркоманії, повинен бути в полі зору правоохоронних органів, органів охорони здоров'я, школи і сім'ї, трудового колективу, громадськості. Необхідний не тільки особливий соціальний контроль, а й ефективний адміністративний нагляд. Основне при цьому – робота з конкретною особистістю [3, с. 32].

Навіть загальна профілактика, встановлюючи зв'язок з індивідуальною, у результаті орієнтується на особистість. Для так званого особистісного

рівня, пише Г.А. Аванесов, характерні особливі риси, зумовлені специфікою роботи з кожною конкретною людиною. На думку автора, саме на цьому рівні конкретизуються всі практичні значення і висновки, що стосуються поведінки особи. Однак, як би не відрізнялися один від одного властивості загальної та індивідуальної профілактики, між ними завжди є внутрішній зв'язок, і наявність зв'язку з цим підкреслюється найсильніше в рамках особистісного підходу [4, с. 14-15]. Отже, здійснюючи профілактику наркоманії та вчинюваних на її ґрунті злочинів, на перший план в якості об'єкта впливу повинна висуватися особистість. При цьому профілактика має бути цілеспрямованою, її необхідно орієнтувати на людину, що представляє інтерес для правоохоронних органів і органів охорони здоров'я. Звідси випливають і відповідні завдання:

- виявлення наркоманів і постановка їх на профілактичний облік;
- виявлення осіб, так чи інакше пов'язаних з наркоманією, їх облік, вивчення і здійснення щодо них оперативно-розшукової роботи;
- виявлення осіб, що замислюють вчинення злочину на ґрунті наркоманії, запобігання і припинення злочинів, що готуються;
- контроль за поведінкою всіх цих категорій осіб, здійснення адміністративного нагляду, проведення оперативного спостереження, а в цілому – недопущення злочинів.

Контролюючи поведінку наркоманів, важливо пам'ятати і про їх оточення. Значну допомогу (при їх бажанні) можуть надати сім'я і школа, люди з найближчого оточення наркомана, зацікавлені в його лікуванні. Це, однак, загальні положення. Більш конкретно слід вести мову про напрямки спеціальної профілактики, які варто відбити у стратегії протидії наркозлочинності:

- профілактика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків;
- профілактика злочинів, що вчиняються наркоманами.

Кожна група таких злочинів є специфічним об'єктом профілактичного впливу. Здійснюючи свої профілактичні функції, органи і організації,

відомства та установи, громадські формування, які є суб'єктами зазначеного впливу, «тиснуть» на поведінку об'єктів і таким чином виправляють їх відхилення від встановлених вимог, контролюють і впорядковують відповідні дії і вчинки. Але об'єкти не ведуть себе пасивно, вони протистоять суб'єктам і чинять опір їх впливу. У цьому слід бачити протистояння злочинності інтересам суспільства і держави, спеціальним державним органам і суспільним інститутам [5, с. 112]. Як видно, це складна система взаємозв'язків, зорієнтована в цілому на профілактичний захист членів суспільства від посягань з боку осіб, які вчиняють злочини на ґрунті наркоманії.

Профілактичний вплив, як вказується у літературі, – особлива форма соціального регулювання [6, с. 140-142]. Але при такому впливі слід конкретно визначати, яким повинен бути об'єкт профілактики. Мається на увазі такий профілактичний вплив, який здійснюється на основі достовірної інформації про об'єкт. Профілактичний вплив на наркозлочинність слід розглядати як окремий випадок. Він хоч і має свої специфічні риси, однак підпорядковується загальним вимогам профілактики злочинів [7, с. 146-148]. Крім того, такий профілактичний вплив передбачає не тільки недопущення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, і злочинів, скоєних на ґрунті наркоманії, а й забезпечення профілактичного захисту інтересів суспільства від впливу наркоманії на суспільні відносини в цілому. Йдеться в кінцевому рахунку про дотримання громадського порядку. У ньому, як у фокусі, відбиваються ті суспільні відносини та інтереси, які захищаються від будь-яких негативних соціальних явищ (пияцтво і алкоголізм, проституція, бродяжництво, безпритульність, жебрацтво), у тому числі і від наркоманії. Тут ми виходимо з того, що профілактика наркоманії має на меті захист інститутів, які служать забезпеченню громадського порядку і спокійного життя членів суспільства [8, с. 56]. Це повністю відповідає вимогам держави і суспільства щодо боротьби з наркоманією. Відповідно до цього має формуватися громадська думка про те, що профілактика наркоманії захищає

суспільство і всіх його членів від злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, і злочинів, скоєних наркоманами.

У літературі зазначається, що об'єктом профілактичного захисту повинні бути життя і здоров'я людини, права і свободи особистості, майно і т. д. [9, с. 58]. Захищаються також життя і здоров'я самих наркоманів, їх права і свободи, майно, а також тих, хто займається незаконним обігом наркотиків. Захищаючи громадський порядок, профілактика захищає всіх членів суспільства, попереджуючи злочини, виховуючи осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, не доводячи справу до покарання. Але все це стосується загального об'єкта профілактичного захисту. А коли мова йде про ті чи інші види, категорії і групи злочинів, загальний об'єкт треба конкретизувати.

Перш за все ми виходимо з наявності такого загального об'єкта, як наркоманія. Як уже зазначалося, це надзвичайно складне явище, елементами якого є групи і категорії людей, окремі особистості і їх соціальне оточення, а також різні фактори, відповідні причини і умови і т. д. Усе це в цілому – сукупність різноманітних об'єктів профілактичного впливу. Щодо кожного об'єкта – специфічна профілактична діяльність. А загальний об'єкт – результат органічного поєднання цих напрямків, їх інтегрована сукупність [10, с. 97].

Про який би конкретизований об'єкт впливу не йшлося, будь-то профілактика злочинів наркоманів, або профілактика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, завжди мається на увазі робота з конкретними особами, їх оточенням. У результаті профілактичний вплив зводиться до того, щоб, з одного боку, перешкодити вчиненню злочину на ґрунті наркоманії, а з іншого – припинити вплив наркоманії на поведінку даної особи. У будь-якому випадку, коли мова йде про наркозлочинність, основною «дійовою особою» є людина – наркоман або наркоділок. Звичайно, принципова відмінність у профілактичному впливі на наркоманів і тих, хто займається незаконним обігом наркотиків, існує. Це і дає підстави вести

узгоджену профілактичну роботу в двох напрямках з урахуванням специфіки кожного з них. Крім того, представники кожної групи (наркомани і наркоділки) виступають об'єктами профілактичного впливу в різних «ролях» і якостях: дорослі і неповнолітні, раніше судимі і несудимі, безпритульні, повії і т. д. Вони не складають однорідної сукупності, отже, профілактика орієнтована на множинність об'єктів, хоча і схожих, яких об'єднує лише – зв'язок з наркоманією і єдиний стратегічний задум.

На рівні конкретної особистості профілактичний вплив індивідуалізований [11, с. 64]. Тому і профілактика називається індивідуальною. Вона спрямована не тільки на те, щоб запобігти злочину, але і на те, щоб «вивести» особистість з небезпечного для неї оточення, щоб «відірвати» її від наркоманії. «Об'єктом індивідуальної профілактики, – пишуть вчені, – є поведінка, яка прямо порушує норми моралі, правила співжиття, що проявляє тенденцію переходу у злочинну поведінку. Останнє зазвичай спостерігається у п'яниць і алкоголіків, наркоманів, повій і т. д.» [12, с. 76].

Об'єктом індивідуальної профілактики є поведінка, що відхиляється в широкому сенсі. Коли ж мова йде (у зв'язку з особистістю) про профілактичний вплив на конкретне соціальне середовище, то мається на увазі оточення, яке потворно деформує особистість, калічить її як соціальну істоту. Зрозуміло, що ведучи мову про наркотики, не можна відривати один від одного особистість і оточуюче її середовище. Але в центрі уваги – особистість.

Найчастіше, коли справа стосується профілактики наркозлочинів йдеться про ранню профілактику. Так само часто у зв'язку з цим порушуються питання про те, коли, на якій стадії слід починати профілактику, хто повинен виконувати цю роботу і т. д. Зазвичай важко буває однозначно відповісти на такі питання. Свого часу О.Г. Лекарь писав, що профілактичні заходи з особистістю треба починати з самого початку її формування, враховуючи, однак, що спрямованість поведінки формується

вже з 10-річного віку. При цьому він звертав увагу на те, що швидше за все це буде не профілактика злочинів, а профілактика антигромадської поведінки у вигляді куріння, залучення до спиртних напоїв, наркотиків і т. д. [13, с. 44-45].

Ми поділяємо думку про те, що рання профілактика може мати місце в двох випадках: коли негативні явища знаходяться у початковому стані і коли такі явища ще не мають місця, але існує реальна можливість їх виникнення [14, с. 204]. Це положення, на наш погляд, більш за все відноситься до ранньої профілактики наркоманії. Тут треба мати на увазі не тільки початкову стадію формування особистості. Сигналом для початку профілактичних заходів може бути будь-який контакт зі сферою наркоманії, який здатний привести до розвитку подій. Може бути і сигнал про негативний вплив на особистість з боку тих, хто вже причетний до наркоманії. Тут важливий сам факт – можливість появи (виникнення) антигромадської поведінки, так чи інакше пов'язаної з наркоманією, а коли така можливість реально існує, потрібна рання профілактика.

Власне кажучи, профілактику наркоманії та наркозлочинів треба починати тоді, коли вперше в цьому з'являється необхідність. Якщо вести мову про ранню профілактику наркозлочинів, то її завдання – це упередження самої можливості деформації особистості, самої можливості виникнення в структурі особистості негативних властивостей, пов'язаних з наркоманією. Це стосується і злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. Для виявлення початку «хвороби» важливою є рання діагностика. Рання профілактика наркоманії полягає саме в тому, щоб попередити будь-яку причетність до наркотиків в самому «зародку» відповідного устремління, не допустити людини до порушення норм, пов'язаних з придбанням і зберіганням наркотиків, припинити будь-яку можливість появи задуму спробувати наркотик. Необхідно звертати увагу саме на ранній період формування спрямованості поведінки, на ту соціальну школу, яку людина проходить вперше, в процесі становлення особистості

[15, с. 90]. Людина прагне до доступних їй форм спілкування і при цьому обирає відповідне середовище за місцем проживання, навчання, роботи, і в цьому їй слід допомогти зробити вибір. Крім того, вона відчуває різного роду впливи.

У сім'ї та школі, завдяки найближчому оточенню відбувається набуття людиною власного досвіду діяльності та спілкування, засвоєння суспільних цінностей і норм [16, с. 58]. При цьому, однак, стикаються позитивні і негативні впливи, і особистість може отримати невірну орієнтацію поведінки. Тому в такому процесі формування особистості потрібна сувора система послідовних заходів, які впливали б на людину з перших її кроків – буквально з дитячого садочка і протягом всього активного життя [17, с. 114].

Навіть загальнопрофілактичні заходи реалізуються в кінцевому рахунку щодо окремих осіб. Перехід від загальної профілактики до індивідуальної є рухом у бік конкретного, оскільки не загальна, а саме індивідуальна профілактика пов'язана з особистістю. Адресатом загальної профілактики є все населення країни. Принцип тут такий: нам не відомо, хто конкретно «завтра» стане наркоманом, але нам зрозуміло, що до наркоманії долучаються все нові і нові люди. Щоб утримати їх від цього, до них (можна сказати, вибірково) доводиться знання про шкідливість наркоманії і підкреслюється той факт, що наркоманія веде до злочину, а це карається. Інакше кажучи, всьому населенню надсилаються «сигнали» про шкідливість наркоманії для кожної людини, кожної сім'ї, всього суспільства, про те, що наркоманія – це важка і небезпечна хвороба, про те, що на її ґрунті скоюються злочини і т. д.

Ефект загальнопрофілактичних заходів забезпечується в тій мірі, в якій вони утримують людей від наркоманії і вчинюваних на її ґрунті злочинів. Між загальною та індивідуальною профілактикою немає протиріч. Заходи загальної профілактики доводяться до особистісного рівня через індивідуальну профілактику, бо вони не конкретизовані стосовно кожної окремо взятої людини. А індивідуальна профілактика завжди цілком

конкретна і завжди орієнтована на особистість. Вістря цієї профілактики направлено на людину, який вже взятий на відповідний облік і з нею проводиться цілеспрямована робота [18, с. 64-67].

Для протидії наркозлочинності необхідна профілактично значуща інформація. Щоб активно і наступально впливати на осіб, які вчиняють такі злочини, важливо знати, коли і де проявляються діяння, в який час і т. д. Важливо з'ясувати сезонні коливання, дні тижня, час доби тощо. Одержана профілактично-значуща інформація є необхідною в тактичних цілях так само, як і для потреб стратегії, соціального контролю і адміністративного нагляду за особами, які вживають наркотики і на цьому ґрунті скоюють злочини. Адміністративний нагляд при цьому ми розглядаємо як одну з форм соціального контролю.

Основа соціального контролю – це система норм і цінностей у сферах моралі і права, а також в інших сферах, які відображають інтереси даної соціальної спільності [19, с. 30-31]. У конкретному випадку, стосовно до теми нашого дослідження, – це контроль держави і суспільства за станом наркоманії в країні і злочинами, пов'язаними з даним негативним явищем. Можна вести мову про такий контроль в різних його формах і проявах, наприклад, контроль за станом профілактики наркоманії, або за злочинами, що вчиняються наркоманами, контроль у формі прокурорського нагляду за станом реєстрації зазначених злочинів, контроль у формі адміністративного нагляду за особами, раніше судимими за наркозлочини, тощо. Можна говорити не про соціальний контроль в цілому і навіть не про окремі його форми, а про контрольні функції держави і суспільства, які безпосередньо впливають на процеси боротьби з наркоманією і наркозлочинністю [20, с. 207].

Однак не слід думати, що профілактика наркоманії та наркозлочинності використовує соціальний контроль, який пронизує всі сфери життєдіяльності людей. Така профілактика організовує свій «внутрішній» контроль, який має специфіку, пов'язану саме з наркоманією, і

відповідно до цього певну спрямованість. При цьому на передній план виходить профілактична функція контролю [21, с. 210-217]. У такому випадку цей контроль сприяє підвищенню практичної значущості профілактики наркоманії та пов'язаних з нею злочинів. Коли така профілактика ефективна, то люди впевнені в тому, що держава і суспільство нетерпимі до наркоманії і наркозлочинів. Створюється відповідна громадська думка. У громадян з'являється бажання брати участь у контролі за цими процесами, що розширює сферу застосування цього контролю.

Робимо загальний висновок: у профілактиці сконцентровані функції соціального контролю, функції прокурорського нагляду, функції адміністративного нагляду і т. д. Особливі «ніші» у профілактиці можуть бути заповнені профілактичними функціями не тільки правоохоронних, а й інших державних органів, наприклад, охорони здоров'я, освіти тощо. Утворюється комплексна профілактика, за допомогою якої вирішуються такі завдання:

- профілактика сприяє врегулюванню соціальних процесів, завдяки чому її ефективність підвищується і поведінка громадян приводиться у відповідність з морально-здоровими і закріпленими нормами права, вимогами, у тому числі заборонами, що стосуються споживання і незаконного обігу наркотиків;

- профілактика ставить дії осіб, що вживають наркотики, займаються незаконним обігом наркотиків, у певні регулятивні рамки, які відповідають вимогам громадського порядку, кримінального права, а тому перешкоджають розвитку наркоманії, ускладнюють пов'язані з нею порушення;

- удосконалення профілактичної діяльності є передумовою спеціальної роботи, орієнтованої саме на боротьбу з наркоманією, що забезпечується спеціалізованими службами та установами. При цьому реалізуються не тільки заходи переконання, а й заходи примусу.

Список використаних джерел:

1. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://www.medsprava.com.ua/news/287-moz-uspishno-vikonuye-plan-zakhodiv-z-realizatsiyi-strategiyi-derzhavnoyi-politiki-shhodo-narkotikiv> (дата звернення 23.10.2017).
2. Еволюція уявлень про злочини і покарання у суспільно-правовій думці (до 250-річчя праці Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання») : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [24 червня 2014 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Харків: Золота миля, 2014. 240 с.
3. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения): монография. Москва: ТК Велби, Проспект, 2007. 176 с.
4. Аванесов Г.А. Личность как объект профилактического воздействия. Лекция. Москва, 1984. 40 с.
5. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии: учебник: в 2 т. Москва: Юрайт, 2011. Т. 1: Общая часть. 1003 с.
6. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы)/под ред. П.П. Осипова. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1978. 150 с.
7. Криминология: учебник/под общ. ред. проф. А.И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма; НИЦ Инфра-М, 2014. 1008 с.
8. Боков А.В. Организация борьбы с преступностью: монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 175 с.
9. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения и индивидуальная профилактика преступлений. Учебное пособие. Москва: РИО Акад. МВД СССР, 1977. 76 с.
10. Лапин А.А. Стратегия обеспечения криминологической

безопасности личности, общества, государства и ее реализации органами внутренних дел: монография/под ред. С.Я. Лебедева. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. 295 с.

11. Профилактика преступлений: учеб. пособие / М.И. Зырин, В.В. Романов. Минск: Университетское, 1986. 287 с.

12. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2011. 720 с.

13. Лекарь А.Г. Профилактика преступлений: монография. Москва: Юрид. лит., 1972. 128 с.

14. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика. Москва: Академия МВД СССР, 1980. 257 с.

15. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Ереван, 1987. 209 с.

16. Шестаков Д.А. Семейная криминология: Семья – конфликт – преступление. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. 263 с.

17. Психология и педагогика: Учебное пособие / Под. ред. А. Абульхановой, Н.В. Васиной, Л.Г. Лаптевой, В.А. Слостенина. Москва: Совершенство, 1998. 320 с.

18. Литвинов А.Н. Предупреждение преступлений и правонарушений. Профилактическая работа с населением: науч.-практ. пособие. Москва: Юркнига, 2004. 160 с.

19. Игошев К.Е. Социальный контроль и профилактика преступлений. Горький, Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. 92 с.

20. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

21. Корнякова Т. Організаційно-методичне забезпечення діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам проти довкілля. Право України. 2011. № 7. С. 210–217.

Статтю присвячено підвищенню практичної значущості профілактики наркоманії та пов'язаних з нею злочинів. Розкривається сутність найбільш доцільного напрямку профілактики злочинів, що вчиняються на ґрунті наркоманії, а саме - ранньої профілактики впливу на особистість. Окреслюється роль соціального контролю у профілактиці наркоманії та наркозлочинності.

Ключові слова: наркозлочинність, наркозлочин, протидія, рання профілактика, контроль, стратегія.

Статья посвящена повышению практической значимости профилактики наркомании и связанных с ней преступлений. Раскрывается сущность наиболее целесообразного направления профилактики преступлений, совершаемых на почве наркомании, а именно - ранней профилактики воздействия на личность. Определяется роль общественного контроля в рамках профилактики наркомании и наркопреступности.

Ключевые слова: наркопреступность, наркопреступления, противодействие, профилактика, контроль, стратегия.

The article deals with the increasing importance of prevention of drug addiction and related crimes. Nature of the most expedient route of the drug-related crimes prevention is explored, namely - early prevention of the personal impact. Role of social control in preventing drug addiction and drug-related crime is defined.

Keywords: drug-related crime, drug crime, counteraction, early prevention, control, strategy.